

LITERATURA

Moldan, B.: *Civilizace na planetě Zemi*. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, Praha 2018, 179 s. ISBN 978-80-246-3624-5.

V loňském roce vydalo Nakladatelství Karolinum knihu *Civilizace na planetě Zemi*, která je určena studentům i učitelům gymnázií a dalších středních škol, ale také začínajícím vysokoškolákům. Klade si za cíl pomoci porozumět vazbám mezi lidským chováním a životním prostředím, přírodou a přírodními zdroji, protože toto porozumění je předpokladem jejich úspěšné ochrany.

Autorem knihy je Bedřich Moldan, vzděláním analytický chemik, resp. geochemik, který byl v roce 1997 jmenován profesorem v oboru ochrana životního prostředí. České veřejnosti je známý z polistopadových let jako první ministr životního prostředí tehdejšího Československa, v politice působil i v pozdějším období a účastnil se řady mezinárodních jednání. Je zakladatelem (a dlouhá léta byl také ředitelem) Centra pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy. Osobnost autora je tedy zárukou širokého rozhledu a vhledu do dané problematiky.

Kniha představuje značně inovovanou verzi učebního textu *Příroda a civilizace – životní prostředí a rozvoj lidské civilizace*, kterou vydalo SPN v roce 1997, řada informací a grafických výstupů je pak převzata z knihy *Podmaněná planeta*, která vyšla v roce 2009 (rovněž vydána Nakladatelstvím Karolinum) a nejen svým názvem představovala určitou reakci na knihu *Modrá, nikoliv zelená planeta* tehdejšího prezidenta Václava Klause.

Přestože *Civilizace na planetě Zemi* není prezentována jako geografické dílo, má s geografickými díly mnoho společného. Nejenže využívá řadu geografických poznatků a na druhou stranu může také geografům mnoho nabídnout, ale především proto, že předkládá relativně ucelený pohled na okolní dění, a to s důrazem na interakce přírodního prostředí a lidské činnosti na různých měřítkových úrovních.

Komplexní přístup zdůrazňující vysokou míru provázanosti přírodního prostředí a lidských aktivit považují za významné pozitivum celé publikace. U kontroverzních témat (jako je například využívání geneticky modifikovaných organismů) je navíc obvykle předloženo více různých pohledů na daný problém a relativně objektivní zvážení přínosů a rizik případných řešení. U řady témat je prezentovaný pohled velmi realistický a postavený především na myšlenkách udržitelného rozvoje, tedy na vzájemné rovnováze ekonomických, environmentálních a sociálních aspektů dané problematiky.

Výběr témat sice nelze označit za kompletní, témata jsou však vhodně vybrána a pokrývají nejdůležitější oblasti důležité pro již výše zmíněné porozumění vzájemných vazeb mezi lidským chováním a životním prostředím, které je prezentováno jako hlavní cíl publikace.

Za určité „vady na kráse“ bychom mohli označit snad jen některé drobné nedostatky, jako jsou nekompletní časové řady dat (např. grafy na s. 23 a 59 končí rokem 2000), případně jejich nedostatečné vysvětlení či interpretace (např. u horního grafu na s. 41 není zřejmé, ve kterých jednotkách je svislá osa). V dolní tabulce na s. 96 pak pozorného čtenáře může překvapit informace, že by úbytek tropického lesa od neolitu dosud činil pouze 3,7 %, což je i ve zjevném rozporu s informacemi uváděnými v textu. Jako prakticky ve všem, i při četbě této knihy, je tedy dobré řídit se heslem „důvěřovat, ale prověřovat“. Nesrovnalostí je však v knize relativně málo, a to zejména v porovnání s jinými aktuálně dostupnými zdroji, navíc se většinou jedná spíše o detaily.

Za silnou stránku knihy naopak považují vysokou míru přehlednosti a srozumitelnosti pro široký okruh čtenářů, a to při zachování vysoké odborné hodnoty. To je velmi cenné a díky tomu jistě najde kniha hojné využití ve výuce zeměpisu i dalších předmětů na středních školách. Ke studiu ji lze doporučit také vysokoškolským studentům a dalším zájemcům o environmentální problematiku.

Kniha je logicky rozčleněna do třech základních oddílů. V prvním oddílu (*Lidé na planetě Zemi*) se čtenář stručně seznámí s dlouhou historií vývoje naší planety od jejího vzniku až po současnost. Velká pozornost je přitom věnována vývoji vzájemné interakce mezi lidskou společností a životním prostředím, a to i s přihlédnutím ke specifikům v různých částech světa. Samostatná kapitola v rámci tohoto oddílu je věnována problematice rozvoje lidské populace, přičemž vedle kvantitativních charakteristik (mimo jiné je zde poměrně podrobně popsán proces demografické revoluce včetně jeho důsledků v různých fázích) je značná pozornost věnována také nerovnostem v prostorovém rozmístění obyvatelstva a v jeho životní úrovni.

Samostatná kapitola je věnována přírodním zdrojům. Pojetí této kapitoly dobře vystihuje její název – *Přírodní zdroje pro lidský rozvoj*. Důraz je skutečně kladen na přínosy a příležitosti, které přírodní zdroje poskytují pro rozvoj lidské společnosti, a na mnoha příkladech je poukázáno také na limity, kterými je využívání

přírodních zdrojů omezeno. Představeny jsou rovněž možné náhrady či směry dalšího vývoje v podobě využívání nových přístupů či technologií, a to opět s vědomím případných omezení či vzniku nových rizik a výzev. Na téma přírodních zdrojů pak logicky navazuje problematika odpadů a možností, jak s nimi nakládat. Poslední kapitola v rámci oddílu *Lidé na planetě Zemi* je pak zaměřena na zátěž prostředí lidskou činností a globální změny. Velmi dobře a názorně je popsána ve školních učebnicích dosud prakticky neprezentovaná problematika stanovení tzv. planetárních mezí, tedy hypotetických prahových hodnot, jejichž překročení může znamenat rychlý a prudký přechod do nového stavu, možná také stabilního, ale nejspíš již ne příliš vhodného pro lidský blahobyt.

Druhý oddíl (*Planetární systém Země*) je členěn do určité míry klasicky, tedy po jednotlivých fyzickogeografických sférách (kapitoly *Atmosféra a klima*, *Země – planeta vody* a *Živá příroda*), přičemž litosféra je zde popisována společně s pedosférou (kapitola *Zemský pokryv a půda*) a samostatná kapitola je zaměřena na *Cykly chemických prvků a chemické prostředí*. Největší přínos tohoto oddílu (a značnou přidanou hodnotu oproti většině dosavadních učebnic) spatřuji v tom, že klasické zeměpisné učivo (fyzickogeografické sféry) je zde dobře zasazeno do environmentálního kontextu. Pro učitele zeměpisu tak jistě bude toto pojetí velmi inspirativní a díky kvalitním a ilustrativním grafickým prvkům jim pro zařazení do výuky poskytuje i vhodné podkladové materiály. Přiměřeně a srozumitelně jsou popsány také změny, které ve svém vývoji prodělaly celoplanetární systémy během posledních staletí, a i k tomuto tématu poskytuje publikace zajímavé a ve výuce dobře využitelné grafické výstupy. Problematika cyklů chemických prvků je, vedle všeobecně známých (avšak v předložené publikaci velmi dobře a přehledně zpracovaných) cyklů základních biogenních prvků, rozšířena také o problematiku těžkých kovů, azbestu i radioaktivních látek a o aktuální témata, resp. výzvy, jako jsou endokrinní disruptory (tj. cizorodé látky, které narušují činnost hormonů v lidském těle i v tělech mnoha dalších živočichů) či nanotechnologie a jejich potenciální dopady na životní prostředí.

Poslední oddíl (*Udržitelný rozvoj*) prezentuje reakci společnosti na tuto situaci – tedy jak tyto změny vnímá a jak odpovídá na současné výzvy. Vysvětlena je podstata a základní principy konceptu udržitelného rozvoje (kapitola *Co je udržitelný rozvoj*), včetně možná až příliš podrobného popisu jeho historického vývoje. Zvláštní kapitola je věnována legislativnímu zakotvení problematiky životního prostředí (kapitola *Právo životního prostředí*) – podle mého názoru však není pojata příliš vhodným způsobem, neboť je dosti popisná a předkládá přesné citace zákonů, které mohou relativně rychle zastarávat, a přitom lze v případě potřeby relativně snadno dohledat jejich aktuální znění na internetu. Naproti tomu se zde mnoho nedozvíme o obecnějších a dlouhodobě platných právních záležitostech, resp. vztazích. V tomto ohledu pro mě tato kapitola představovala při čtení určité zklamání a nenaplnila mé očekávání.

Za velmi přínosné naopak považuji zařazení i zpracování kapitoly *Zelená ekonomika*, která zatím v českých učebnicích většinou chyběla. Vedle ekosystémových služeb a externalit, tedy prvků, jejichž nezapočítání do ekonomických výpočtů často zásadním způsobem ovlivňuje úvahy o ekonomické výhodnosti environmentálně šetrných řešení, a vede tak k pokřiveným závěrům, je zmíněno také téma zodpovědného chování firem či tzv. „zelené image“.

Kapitola *Lidské hodnoty* otevírá zajímavá podtémata a poodhaluje čtenáři jeden ze zásadních prvků „hry o stav životního prostředí“. Rozsah této kapitoly i výběr témat je sice relativně omezený a v porovnání s jinými kapitolami není zpracování pojato tak atraktivně, přesto považuji za velmi cenné, že bylo do knihy zařazeno a pro účely základního seznámení s tímto rozměrem celé problematiky považuji jeho zpracování za vyhovující.

Logickým závěrečným vyústěním celé publikace je poslední kapitola, příznačně nazvaná *Výhled do budoucna*. Čtenáři se zde nabízí poměrně precizně a podrobně zpracovaný odhad dalšího vývoje, založený na dostupných informacích.

Jak již bylo řečeno, předložená publikace má co nabídnout nejen učitelům a studentům různých typů škol, ale i mnoha dalším zájemcům o environmentální problematiku.

Tomáš Matějček, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
a Přírodovědecká fakulta UJEP, e-mail: tomas.matejcek@natur.cuni.cz

Svobodová, H. – Mísařová, D. – Durna, R. – Češková, T. – Hofmann, E.: Koncepce terénní výuky pro základní školy. Na příkladu námětu pro krátkodobou a střednědobou terénní výuku vlastivědného a zeměpisného učiva. Masarykova univerzita, Munipress, Brno 2019, 110 s., ISBN 978-80-210-9246-4 (elektronické).

Úvodní stručný výtah pro nedočkávané čtenáře: pokud učíte vlastivědu nebo zeměpis, stáhněte si tuto knihu a budete vědět, jak a proč připravovat terénní výuku!

Monografické výstupy nejrozličnějších projektů se na nás v posledních letech valí ze všech stran. Jejich kvalita je, eufemisticky řečeno, velmi proměnlivá. Množství a obrovské rozdíly v kvalitě jsou největší problémy těchto výstupů – nikdo z nás nemá tolik času, aby procházel všechny a hledal tu příslušnou jehlu v kupce sena. A proto mi, vážené kolegyně a vážení kolegové, dovoluji, abych vás seznámil s jedním takovýmto výstupem, který mi přistál náhodou v klíně, a byla by velká škoda, kdyby prolétl pod radarem vaší pozornosti.

V nakladatelství MUNI Press Masarykovy Univerzity v Brně vydal autorský kolektiv kolegů z Pedagogické fakulty MU ve složení Hana Svobodová, Darina

Mísařová, Radek Durna, Tereza Češková a Eduard Hofmann výstup projektu Technologické agentury České republiky, programu ZÉTA č. TJ01000127 „Systém terénní výuky pro základní školy“, monografickou publikaci s názvem *Koncepce terénní výuky pro základní školy na příkladu námětu pro krátkodobou a střednědobou terénní výuku vlastivědného a zeměpisného učiva*. Tato monografie svým rozsahem lehce přesahuje 100 stran a její elektronická verze je volně stažitelná ze stránek Čítárny Masarykovy univerzity.

Terénní výuka je silná výuková strategie. Dle mého názoru je její role ve výuce vlastivědy a zeměpisu naprosto nenahraditelná. V zahraničí, zejm. ve Spojeném království, jí učitelé věnují enormní pozornost. U nás je však terénní výuka pořád pohříchu takovým otloukánekem – využívá se málo a nepřilíživě vhodně – to ještě v tom lepším případě. Hodně učitelů terénní výuku ignoruje zcela. A právě boji s tímto fenoménem chce pomoci recenzovaná publikace.

V tomto bodě musím uvést, komu je vlastně tato kniha určena – všem, kteří mají co do činění s výukou zeměpisu či vlastivědy. Důležité informace v ní pro sebe nalezne jak učitel vlastivědy a zeměpisu na prvním, resp. druhém stupni ZŠ, tak vyučující didaktiky geografie i vědec v oblasti oborové didaktiky vlastivědy/zeměpisu.

Pokud bych měl hodně zobecnit, mohu napsat, že pro každou ze zmíněných skupin čtenářů lze doporučit jinou část této publikace, která je dělena do tří kapitol. Tradiční úvodní kapitola je následována kapitolami formální část a procesuální část, publikace je pak uzavřena přílohami. Formální část práce bych považoval za téměř povinnou četbu pro vyučující didaktiky vlastivědy a zeměpisu na univerzitách, stejně jako pro studenty učitelství těchto předmětů. Hned od příštího semestru bude obsah této kapitoly zařazen do výuky na FPE ZČU. Procesuální část je jasně cílena na praktikující učitele prvního a druhého stupně ZŠ, ale je samozřejmě velmi dobře využitelná i učiteli na SŠ. Přílohy pak obsahují důležité právní předpisy týkající se všech relevantních druhů terénní výuky.

K jednotlivým kapitolám: úvodní kapitola kromě obligátního uvedení cíle celé publikace také stručně definuje terénní výuku a popisuje její současný stav v českém školství. Jako vůbec nejprínosnější část této kapitoly vnímám tabulku, uvádějící konceptuální znalosti, dovednosti a postoje, které lze (a je dle názoru autorů i mého záhodno) rozvíjet v rámci terénní výuky.

Druhá kapitola, nazvaná formální část, je uvedena stručným popisem metodického postupu tvorby koncepce terénní výuky. Autoři navazují uvedením rámce kurikulárních dokumentů a vyčerpávajícím popisem jednotlivých forem terénní výuky – zde vnímám velký přínos pro badatele pohybující se na tomto poli. Následuje výsledkově velmi silná pasáž, věnující se analýze realizace terénní výuky na zkoumaných školách. Zde se čtenář dozví, jak učitelé k terénní výuce přistupují a jaká cítí pozitiva terénní výuky. Autoři také popisují přínos pro prostou pohybovou aktivitu žáků. V následující pasáži textu jsou na základě analýzy rozhovorů

s učiteli popsány bariéry, které vyučujícím brání v zařazení terénní výuky do programu vyučovaných předmětů. Zde si dovolím autorům vytknout absenci explicitních návrhů řešení jednotlivých bariér. Na jejich obranu však současně uvádím, že toto není přímým cílem recenzované publikace. Následující text přistupuje k terénní výuce konceptuálně – nejprve uvádí jednotlivé nutné fáze terénní výuky, které zajistí, že čas strávený v samotném terénu bude využitý účelně. Následující teoretické subkapitoly kategorizují terénní výuku dle obsahového, lokalizačního, časového a organizačního hlediska. Za velmi přínosnou považuji do praxe jasně orientovanou subkapitolu, uvádějící výčet využitelných podkladů pro terénní výuku. Autoři nezanedbávají ani moderní technologie, a uvádí i příklady mobilních aplikací, při terénní výuce využitelných – zde spatřuji velký potenciál k motivaci žáků pro aktivní zapojení se do terénní výuky.

Třetí kapitola, procesní část, do problematiky hned v úvodu řadí i kognitivní náročnost učiva probíraného při terénní výuce, a jeho návaznost na učivo předchozí a následující. Ze své praxe vnímám důležitost tohoto momentu – terénní výuka je realizovatelná jen v určitých obdobích školního roku a ostatní učivo nečeká – proto je upozornění na nutnost zohlednění této roviny zcela na místě. Autoři v závěru subkapitoly navrhuji zřízení koordinátora terénní výuky. Přes to, že vnímám evidentní překážky v zavedení této funkce, s autory bytostně souhlasím s jejím potenciálním přínosem. Zhruba v polovině publikace začíná dle mého názoru její nejsilnější pasáž, a to velká tabulka uvádějící jednotlivé konkrétní náměty terénní výuky. Jsou rozděleny pro první a druhý stupeň ZŠ, ale dle mého názoru by bylo chybou považovat toto dělení za striktní – zkušenější učitel dokáže jednotlivé náměty upravovat a využívat i v jiných etapách výuky. Podobných námětů najdete v různých publikacích desítky, a trůfám si tvrdit, že pravděpodobně i stovky. Síla této kapitoly tkví nejen v množství námětů uvedených na jednom místě, ale hlavně v jednotném systému jejich prezentace a metodicky a terminologicky jasném rámci, ve kterém jsou uvedeny. Ač VŠ pedagog, již při prvním čtení této publikace skončily některé náměty zakroužkovány a jsem přesvědčen, že se k nim budu ve výuce sám vracet nejen v teoretické, ale i v praktické rovině, tedy je realizovat přímo v terénu. Po výčtu návrhů autoři pokračují další prakticky orientovanou pasáží – přestože mají učitelé nápad na konkrétní aktivitu, kterou by chtěli s žáky realizovat, často nevědí, jak si celou terénní výuku připravit. A právě přípravám terénní výuky se kapitola věnuje, a v naprosto vyčerpávající a dle mého názoru dokonalé formě ukazuje dva příklady přípravy, které zejména začínajícímu učiteli velmi napomohou v přípravě vlastních aktivit terénní výuky.

Spousta učitelů se terénní výuku bojí realizovat z důvodu právní nejistoty. Tato nejistota by měla být u učitelů rozptýlena po prostudování první z příloh. Autoři zde stručně, avšak dostatečně jasně, uvádí nejdůležitější právní předpisy, které dokonce dělí na ty, jež se vztahují ke krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé terénní výuce. Nespokojují se pouze s prostým výčtem právních dokumentů,

ale dle mého názoru úspěšně se je snaží interpretovat; dokonce velmi přehledně uvádí i tzv. FAQ. Druhou a poslední přílohou je podklad pro rolovou hru, týkající se jednání místního zastupitelstva. Podklad obsahuje jak jasné pokyny pro vyučujícího, který hru řídí, tak k tisku připravené kartičky pro žáky – účastníky hry. Tato hra je na základě dostupných podkladů realizovatelná opravdu bez jakýchkoliv překážek, a vnímám ji jako jistý odrazový můstek pro začínající učitele, kteří cítí potřebu terénní výuky, ale stále si na ni netroufají.

Na závěr si dovoluji shrnout dle mého názoru největší plusy publikace: je jednoduše využitelná učiteli v praxi; obsahuje předpřipravené návrhy terénní výuky; poskytuje jasný terminologický rámec vědcům; na jednom místě prezentuje právní rámec terénní výuky; v neposlední řadě stanovuje metodiku přípravy a realizace terénní výuky.

Pokud vás k prostudování knihy nenalákaly předchozí odstavce, třeba vás přesvědčí poslední argument – publikovanou metodiku pro tvorbu terénní výuky certifikoval Národní ústav pro vzdělávání, což by mělo být jasnou zárukou kvality.

Václav Stacke, Západočeská univerzita v Plzni, e-mail: stacke@cbg.zcu.cz

Anděl, J. – Bičík, I. – Matějček, T.: Makroregiony světa. Regionální geografie pro gymnázia. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha 2019, 168 s. ISBN 978-80-87476-02-4.

Již první otevření učebnice skýtá překvapení. Na straně 2, 3 a 168 není stejné pořadí autorů, proto jsem do názvu zadal to, které se vyskytuje dvakrát. Druhým překvapením je pěkná učebnice v klasickém formátu Nakladatelství České geografické společnosti, v rozumném rozsahu, poutavá barevnou grafikou, logikou vývoje výuky regionální geografie z globálního pohledu.

Současný školský systém v Česku hledá směry dalšího vývoje. Dosud nedokázal vygenerovat nové trendy potřeb pro 21. století a zůstává často v zajetí tradičních školských systémů rakousko-uherského školství transformovaného postupnými mírnými úpravami obsahu a cílů vzdělávání.

Je obtížné predikovat, kdy a který ministr/ministryně školství najde odvahu k revoluční změně. Dilema totální odlišnosti dvou bezpochyby úspěšných školských systémů – skandinávského (Finsko) a jihovýchodně asijského (Jižní Korea, Singapur) není zajisté jedinou cestou vývoje. Předpoklad transformace současných školních vzdělávacích programů, který očekává zejména změny ve výuce předmětů širokospektrálního charakteru, je naznačen i ve výše uvedené učebnici

rozumným přesahem geografie i do oblasti dalších společenských věd, jako je historie, politologie, ekonomie a cestovní ruch.

Učebnice Makroregiony světa (regionální geografie pro gymnázia) na 168 stranách formátu A4 zpracovává regionální geografii pro gymnázia z pohledu zkušených tvůrců učebnic. Základním principem učebnice je charakteristika makroregionů včetně modelových států dané oblasti při dodržení pravidla reprezentativnosti uvedených států v rámci makroregionu a zásady „blízkosti“ – čím bližší objekt z hlediska sledovatele (tedy českého žáka) tím větší je jeho význam a váha. Největší pozornost je proto logicky věnovaná Evropskému makroregionu (41 stran). Učebnici by významně zkvalitnilo zařazení Česka (autoři zřejmě předpokládají, že gymnázia využijí samostatnou učebnici o České republice). Zmínku o Česku bych očekával v rozsahu minimálně takovém jako je věnována Slovensku (3 strany).

Kniha je členěná do 12 kapitol, většinou s rozsahem kolem 10 stran. Úvodní kapitolu Globální a makroregionální diferenciacie světa charakterizuje zobecňující pohled na planetu Zemi jak z fyzickogeografického tak socioekonomického úhlu. Důraz je kladen na hlavní globální problémy včetně globálních rizik (migrace, dopady průmyslové revoluce, demografické a sociální problémy, otázky poškozování a udržitelnosti životního prostředí). Text je doplněn vhodně volenými tematickými mapami, které jsou přehledné a motivační. Následuje deset kapitol věnovaných jednotlivým makroregionům – Evropskému, Angloamerickému, Ruskému, Čínsko-japonskému, Australsko-oceánskému, Indonéskému, Islámskému, Africkému a Latinoamerickému. Pozitivní je především rozčlenění Asie do pěti odlišných regionů. Struktura kapitol je jednotná, snaží se dodržovat základy pedagogické a didaktické srozumitelnosti. Každý makroregion je v úvodu popsán hlavními znaky charakterizujícími a vymezujícími území a povahu zkoumaného regionu. Následují přírodní poměry, historické souvislosti, obyvatelstvo a osídlení, hospodářství a dominující státy uvedeného makroregionu. Pouze u Evropského makroregionu se jedná jmenovitě o 13 států a 3 oblasti (Severní Evropa, Benelux, země Iberského poloostrova), což jistě vyvolá kritiku části učitelů zeměpisu z hlediska nepoměrného zvýraznění Bulharska a Rumunska. Pro nepoučeného žáka působí toto členění částečně matoucím dojmem (je Bulharsko důležitější než např. samostatné Švédsko, Norsko nebo Španělsko?). Osobně členění rozumím, didakticky to považuji za nešťastné.

V každé kapitole nalezneme přehledné tematické mapy, tabulkové části a pestré fotografie (bohužel ne všechny mají své opodstatnění). Samozřejmostí jsou úkoly vložené pro žáky v textu. Jsou voleny vhodně, zpravidla vedou žáky k logickému vysvětlení určitých skutečností svázaných s probíraným tématem a mohou být dobrými vodítky pro učitele. Nutí žáky pracovat i s jinými zdroji informací, hledat kritická vysvětlení, případně navazovat diskuzní témata.

Závěrečnou kapitolou „Makroregiony – základ k pochopení současného světa“ je souhrn probraného učiva. Je to kvalitně udělaný závěr k této novátorské

gymnaziální učebnici včetně základních charakteristik makroregionů, umožňující závěrečné hodnocení jejich výjimečnosti, odlišnosti a významu podle rozlohy, osídlení, HDP, gramotnosti i střední délky života. Kniha je ukončena slovníčkem 98 vybraných pojmů a přehledem rozšiřující literatury včetně vybraných internetových adres.

Pochopitelně i tato učebnice nastoluje diskuzní otazníky. Například dělení světového oceánu na 4–5 částí (je-li zmiňován Jižní oceán jako samostatný, pak by měla být i diskuze o tom, zda Severní ledový není jen součástí Atlantického), chybí jasné zdůvodnění dělení 5 kontinentů – 7 světadílů, ve slovníčku na konci učebnice chybí definice kontinentu a světadílu. Pro větší vyváženost textu chybí zmínka, že ke globálním změnám klimatu docházelo i v minulosti (stačí příklad Česka, kde byla tropická moře i ledovcová zalednění), ale jednalo se o dlouhodobé procesy, zatímco současná společnost žádá řešení v nejkratším (často z hlediska průměrné délky života nereálném) čase.

Vzhledem k dnešní politické situaci zdůraznění těžby uhlí v Německu vyžaduje širší vysvětlení na základě změny energetické politiky. Autoři se obratně vyhnuli některým sporným údajům (výška Mt. Everestu; je, či není Elbrus v Evropě, politické postavení Taiwanu). Naopak se autoři nebáli otevřít otázku rasové diskriminace včetně pozitivní, ale rozvedení otázky ponechávají na společenskovědních oborech. Ke kladům učebnice patří i samostatné vymezení Islámského regionu, zvláště když zejména v arabské literatuře je vzhledem k ideologii vymezení ještě rozsáhlejší (přes Indii do Indonésie). Výborné je i přiblížení řady kulturních pojmů, které vystupují výrazně v globalizovaném pohledu (např. Nollywood a Bollywood). Při sestavování otázek pro žáky nechybí ani snaha o vystoupení z čisté geografie („Zjistěte, proč se setkali v roce 1943 v Teheránu Roosevelt, Churchill a Stalin.“).

Ve své podstatě je učebnice komplexní geografickou naukou o Zemi. Zahrnuje nenásilně fyzikogeografickou, sociálněekonomickou a politickou geografii i geografii cestovního ruchu a vede k pochopení, že regionální geografie je propojena i s dalšími oblastmi vědy jako jsou například politologie, ekonomie, historie, botanika, zoologie, práce se statistickými daty, hledání souvislostí na základě kritického myšlení, práce se zdroji. Právě propojenost údajů pro každý makroregion je významným bonusem této učebnice.

Uvedenou učebnici považuji za velice zdařilou a pro výuku moderní regionální geografie na gymnáziích ji mohu bez váhání doporučit všem učitelům zeměpisu. Žákům pak pro její přehlednost, komplexnost, metodickou ucelenost a didaktickou vstřícnost bude určitě výbornou pomůckou pro pochopení současného světa. Navíc vnímám tuto publikaci jako výborný studijní materiál pro žáky gymnázií při přípravě k maturitní zkoušce, a to nejen z geografie.

Bohumil Vévoda, e-mail: bohumil.vevoda@gmail.com

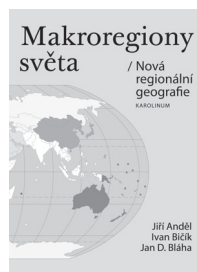
Anděl, J. – Bičík, I. – Bláha, J. D.: Makroregiony světa. Nová regionální geografie. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, Praha 2019, 328 s. ISBN 987-80-246-4273-4.

Makroregiony světa s podtitulem *Nová regionální geografie* jsou dlouho očekávanou vysokoškolskou učebnicí regionální geografie světa. Tuto reprezentativní publikaci vydala Univerzita Karlova v nakladatelství Karolinum v pevné vazbě na křídovém papíře. Více než tři sta stran textu přetéká množstvím kvalitně zpracovaných barevných map, kartogramů a diagramů, které doplňuje více než stovka tabulek a ještě vyšší počet boxů, které podrobněji vysvětlují některá fakta zmíněná ve vlastním textu. Připočteme-li dva rejstříky, resumé ve třech jazycích a kvalitní redakční zpracování není pochyb o tom, že jde v české geografii o výjimečný redakční počín. Výsledkem je reprezentativní publikace, která by neměla chybět v knihovně nikoho, kdo učí geografii na jakémkoliv stupni, nebo kdo se o regionální geografii zajímá (což jsme, v různé míře, všichni geografové).

Publikace je strukturována do třinácti kapitol. První představuje přístupy k makroregionalizaci světa, druhá je věnována přírodním regionům Země s důrazem na přírodní pásma. Jádrem knihy tvoří deset následujících kapitol, věnovaných deseti makroregionům světa. Krátký závěr přináší komparaci makroregionů, opírající se o kvantitativní indikátory jako je naděje dožití, HDP na obyvatele nebo index lidského rozvoje. Popis všech makroregionů sleduje jednotnou strukturu: přírodní poměry; historické souvislosti; obyvatelstvo a osídlení; hospodářství; regionální diferenciace. Za charakteristikou makroregionu následuje charakteristika dvou (Severní Amerika, Jižní Asie, Východní Asie) až 17 (Evropa) vybraných států nebo skupin států, která je podaná v identické struktuře.

Makroregiony představují v českém prostředí významný příspěvek k tradici regionálních monografií světa – tradici, jejímiž moderními tvůrci byli Friedrich Ratzel, Élisée Reclus nebo Vidal de la Blache. Následující recenze obsahu knihy a jejího významu pro výuku je ovlivněna také současným kritickým pohledem na tuto slavnou tradici, k níž *Makroregiony* nepochybně patří.

Nejméně od dob humanistických snah o pochopení podstaty místa (např. Duncan, Ley 1993) a Saidových a Gregoryho imaginativních geografí (Gregory 1994) víme, že geografické analýzy a deskripce míst jsou jejich reprezentacemi. Jako takové jsou vždy částečné a subjektivní – pohledy z určitých úhlů a určitých míst, vypovídající o použitých perspektivách, místech svého vzniku a svých tvůrčích stejně jako o místech, která se snaží reprezentovat. Každé geografické reprezentaci (mapě, deskripci, analýze apod.) předchází výběr témat, teoretického rámce, metod, indikátorů aj., který závisí na kontextu a je proto částečný a subjektivní. Jedna objektivní, „pravdivá“ reprezentace není možná. Vědomí subjektivity

reprezentací, které jako geografové a kartografové vytváříme, představuje dnes v české geografii možná největší rozdíl mezi akademickou a školskou geografii. Akademická předpokládá pluralitu přístupů a věnuje velkou pozornost diskuzi kritérií, podle kterých posuzujeme platnost tvrzení; zdůrazňuje závislost této platnosti na kontextu. To, jaké místo „doopravdy“ je, není jen souhrnem vlastností tohoto místa, ale závisí také na tom jak a odkud se díváme. Naproti tomu na základních a středních školách převládá – naštěstí ne univerzálně – důraz na faktické znalosti a význam úhlů pohledu je přehlížen. Zde je povaha místa (i regionu, makroregionu) právě jen souhrnem jeho vlastností, nejlépe těch kvantifikovatelných, a je představována jako objektivní fakt, nezávislý na pozorovateli. Je to geografie v singuláru (na rozdíl od plurality kritických akademických geografí). Zde platnost tvrzení závisí více na autoritě (symbolické moci) tvůrce než na výsledku otevřené diskuze.

Určitá znalost faktů je ve výuce na základních a středních školách nezbytná. Poměr faktografické výuky a výuky věnované rozvoji kompetencí studentů a jejich schopnosti interpretovat fakta (např. dialogické vzdělávání) je předmětem diskuzí, které leží mimo rámec recenze. Univerzitní výuka by však měla být věnována výhradně rozvoji kompetencí (např. metod, vč. metod získávání a ověřování informací) a schopnostem formulovat, obhajovat a kultivovat vlastní názory, ne výuce faktů. To je důvod, proč středoškolskou učebnici, ze které *Makroregiony* vycházejí (Anděl a kol. 2010), není možné přetvořit na „učebnici... pro vysokoškolské studium geografie“ (s. 11) pouhým – byť podstatným – rozšířením a aktualizací dat. Vysokoškolská učebnice by měla obsahovat otevřené otázky a kontroverzní tvrzení, nutící studenty vytvářet si vlastní názor, a to i pomocí vyhledávání dalších informací, spíše než autoritativní prezentaci dat, představovaných jako objektivní fakta. Mnozí studenti jsou dnes ve vyhledávání informací zručnější než učitelé. To neznamena, že jako učitelé regionální geografie nemáme co nabídnout. Vedle výuky kompetencí můžeme nabídnout historicky, sociologicky, politicky a kulturně informovaný rámec, do kterého studenti mohou aktuální informace zasadit, a také partnerství při interpretaci těchto informací. To je náročná cesta. Autoři *Makroregionů* místo toho zůstali v bezpečí diskurzu tradiční regionální geografie a prezentují partikulární reprezentaci jako objektivní charakteristiku současného světa. Proto *Makroregiony* nejsou – přes svoji systematickosti a obsáhlost – vhodnou učebnicí geografie na univerzitách. Mohou však být užitečné jako jeden z podkladů pro výuku (např. jako zdroj tvrzení, s nimiž mohou studenti polemizovat a vytvářet si tak vlastní názory).

Jsou-li *Makroregiony* jednou z možných reprezentací regionální diferenciace současného světa, co je pro tuto reprezentaci typické?

Za prvé je to nostalgie po starých časech, resp. reprezentace unikajícího světa. Autoři si jsou dobře vědomi procesu globalizace, ale nesnaží se ho nějak problematizovat, členit na dílčí procesy nebo rozlišovat adjektivy jako např. neoliberální,

ekonomická, kulturní aj. Globalizace je chápána jako jakýsi vnější činitel, „rychle postupující v posledním čtvrtstoletí“ (!), který není předmětem geografické interpretace. I krátká kapitola globalizaci explicitně věnovaná (s. 12–14) je více o rozdělení světa za studené války než o neoliberální fázi globalizace. Jediná mapa v kapitole o Rakousku (s. 70) zobrazuje správní členění Rakousko-Uherska v roce 1910 (a jediná tabulka v této kapitole, přibližující vývoj počtu obyvatel, končí rokem 1900). Jediná mapa států USA vyjadřuje rok vstupu do unie. V Indii jsou dnes téměř všechny vesnice elektrifikovány, a to platilo i před zahájením razantní elektrifikační kampaně premiéra Módího v roce 2015 (což neznamená, že elektrina je k dispozici všem domácnostem po 24h denně). Ale představa, že „40 % venkovských sídel nemá elektrický proud“ (s. 218), je reprezentací Indie minulosti. Také výběr indikátorů použitých pro mezinárodní srovnání (údaje o výrobě oceli, cementu aj.) byl vhodnější pro popis ekonomiky 20. století, zatímco pro naše století by byly vhodnější informace o inovacích, patentech, globálních produkčních sítích, prostorové organizaci nadnárodních korporací, přímých zahraničních investicích nebo regulační roli mezinárodních institucí. Takové informace v *Makroregionech* nenajdeme.

Součástí nostalgie po starých časech je preference koloniálních názvů. Koloniální Cejlon – stát i ostrov, na kterém leží – se z rozhodnutí parlamentu v roce 1972 přejmenoval na Srí Lanku (též Šrí Lanka). Koloniální Bombaj se od roku 1995 oficiálně jmenuje Mumbaí, koloniální Madrás je od roku 1996 Čennaj atd. Autoři *Makroregionů* však i v roce 2019 preferují koloniální názvy. Poukazují při tom na to, že názvy přebírají ze školního atlasu. Nemělo by však být ambicí publikace, aspirující stát se vysokoškolskou učebnicí, poukázat na politické souvislosti změn toponym a prosazovat aktuální názvy přijaté místními zastupiteli, spíš než pasivně reprodukovat ty koloniální?

Publikace o rozsahu a záběru *Makroregionů* se snad nikdy nemůže úplně vyvarovat překlepů v geografických názvech. Upozorňovat na ně je proto spíš známkou zbabělosti recenzenta. Každý čtenář ví, že Bagdád leží v Iráku, a ne Íránu (jak je uvedeno na s. 229) aj. V případě *Makroregionů* se však zdá, že spíše než o náhodné překlepy jde o jakási systematická nedorozumění, která se opakují. Jakoby v mapách, textu a tabulkách byly kombinovány vrstvy s atributy v jiných „jazycích“, resp. formách transkripce. Jak jinak vysvětlit, že v jedné mapě (na s. 166) leží na ostrově Kjúšú město Kitakyúshú? Že v textu je jezero Ukerewe a na mapě Viktoriino jezero? Nejvýraznější je to při přepisu z čínštiny. Autoři střídavě používají standardní českou transliteraci (Mao Ce-tung) i pinyin (Mao Zedong), jako by se nemohli rozhodnout, co je vhodnější. V jednom odstavci tak teče Huang He i Jang-c'-tiang, na mapě je Tchaj-wan a v textu k ní Taiwan aj. Svět je složitý, ale tyto drobnosti zvyšují jeho složitost zbytečně.

Za druhé je to developmentalismus, resp. představa, že jednotlivé státy a regiony se vyvíjejí nezávisle a s určitým zpožděním sledují univerzální trajektorii

vývoje, kterou dříve prošly západní společnosti. Tento pohled je internalizací modelu stádií růstu, podle kterého si vlastně každý může za své štěstí sám, přičemž výhodu má ten, kdo má nerosty nebo výhodnou polohu. Tento pohled, který je jednou z verzí geografického determinismu, opomíjí roli globálních aktérů a nerovného zapojení do mezinárodní ekonomiky a politiky, a to jak v minulosti (zejména kolonialismus a jeho důsledky pro současnost), tak v současnosti (role mezinárodních regulačních institucí, zadluženost, programy strukturálního přizpůsobení, nerovné podmínky světového obchodu, mezinárodní dohody a jednání). Autoři *Makroregionů* si pochopitelně jsou vědomi významu mezinárodního obchodu a regionálních integrací, přesto v jejich reprezentaci převažuje pohled na svět jako na soubor regionů s převážně interní dynamikou, zatímco v učebnici geografie současného světa bych předpokládal větší inklinaci k reprezentaci světa jako sítě vzájemně propojených aktérů.

Například Čína podle autorů nebyla kolonizována (s. 165), jakoby sto let od opiových válek do japonské okupace, kdy byla ekonomika i politika Číny do značné míry určována zahraničními mocnostmi, bylo jen nepodstatnou epizodou. Snad proto nenabízejí žádné vysvětlení zaostalosti Číny na počátku 20. století, jen to, že tato zaostalost byla „neuvěřitelná“ (s. 180). Naproti tomu příčina dalšího zaostávání je zřejmá: komunistické reformy. Není ponechán prostor pro alternativní interpretace, například tu, podle níž byl příčinou „neuvěřitelné“ zaostalosti právě evropský (neformální) a později japonský (formální) kolonialismus, a komunistické reformy po získání nezávislosti snahou o rychlé překonání zaostalosti (tzv. Velký skok vpřed), z dnešního pohledu zoufalou, a s tragickými následky.

Za třetí je to partikularismus, resp. snaha zmínit co nejvíce detailů. Detaily, jako je např. údaj o hloubce Turfanské prolákliny, jsou-li vhodně umístěné, dokáží oživit text a pomocí kontrastu zdůraznit to, co je podstatné. Opakují-li se ale stejné detaily vícekrát, tento efekt se rozplývá. Je-li pak snaha o uvedení co nejvíce detailů kombinována se snahou o stručnost, je výsledkem jen strohý popis, který nedovoluje víc než výčet (a bylo by vhodnější ho nahradit mapou nebo tabulkou, nebo prostě vynechat). Je snad možné popsát „hlavní oblasti“ Švýcarska v odstavci o 60 slovech (s. 72)?

Za čtvrté je to eurocentrismus, resp. menší pozornost věnovaná kulturně vzdáleným regionům ve srovnání s těmi kulturně blízkými. Evropě je věnována první kapitola o 59 stranách, Africe s dvojnásobným počtem obyvatel poslední kapitola o 19 stranách. Začátek monzonu má podle rozsahu komentáře mu věnovanému větší vliv na úspěšnost horolezeckých expedic (s. 208) než na osudy místních obyvatel.

Zmíněné vlastnosti reprezentace světa, kterou *Makroregiony* vytvářejí, není nutné chápat vždy negativně. Někteří čtenáři z řad studentů i učitelů možná ocení, že Slovensku je věnováno víc pozornosti než Bangladéši. Při čtení je ale vhodné si uvědomit, že to, co čteme, není objektivní charakteristika, ale reprezentace

vytvářená v Česku a preferující určité úhly pohledu. Čtyři z nich jsem zmínil v přechozích odstavcích.

Za problematičtější považuji příliš zjednodušené reprezentace určitých společností nebo souvislostí, které reprodukují tradiční interpretace (stereotypy), spíš než aby se je snažily nahradit kritičtějším pohledem, založeným na hlubším poznání. V textu jich najdeme desítky. Uvedu dva příklady, jeden z minulosti, druhý ze současnosti. Národnostní struktura obyvatel střední Evropy je popsána stručně: „kdysi etnická heterogenita směřovala postupně k vytvoření převážně národnostních států“ (s. 60). Ale copak lze odsun/vyhnání Němců a šoa, což byly v moderní době bezpochyby největší změny v národnostní struktuře regionu, označit za „postupnou“ homogenizaci? Není právě interpretace těchto událostí příležitostí, jak problematizovat historický vývoj regionu (a třeba i klást otázky, zda mají nějaké dopady na současnost)? Naxalitě jsou stoupenci hnutí, inspirovaného maoismem, kteří bojují za záchranu tradičních, často kmenových komunit ve střední a východní Indii před násilným šířením „rozvojových“ projektů vlád a korporací, které vedou k zániku komunit i jejich kultury. V *Makroregionech* jsou reprezentováni jako „nejchudší vrstvy málo vzdělaného obyvatelstva“, které se „snaží o destabilizaci politického stavu a vyvolání chaosu“ (s. 217). To jistě není chybná reprezentace – stejně je reprezentuje indická vláda, která proti nim vede ozbrojený boj. Ale v publikaci usilující o pochopení současného světa bych předpokládal snahu o pochopení konfliktu z více stran, nejen prezentaci jednoho pohledu jako faktu. (Navíc v mapě na obr. 7.7 jsou Naxalitě zobrazeni stejným grafickým prvkem jako Drávidé, což je rasová kategorie; to k pochopení konfliktu jistě nepřispívá.) Generalizace informací (v textu i mapách), která je nezbytným předpokladem každé reprezentace, je nesmírně náročná a vyžaduje široký přehled; součástí je i rozhodnutí, zda v daném rozsahu textu, který je k dispozici, má vůbec smysl o tématu psát.

Výsledek analýzy je srozumitelný jen tehdy, je-li dostatečně vysvětlena metoda, kterou byl dosažen. Proto dnešní akademická geografie věnuje takovou pozornost metodice. Tradiční geografie naproti tomu opírala svá tvrzení o autoritu tvůrců a metodiku nepovažovala za důležitou. *Makroregiony* zůstávají v tomto ohledu na půli cesty. „Metodickým poznámkám“ věnují podstatnou část úvodní kapitoly (s. 15–20), ale tyto poznámky obsahují více popis výsledku regionalizace světa než metody, kterou byla dosažena. (Zčásti to nahrazuje odkaz na Hamplův (2009) článek, kde metodika podobné regionalizace vysvětlena je.) Podobně neurčitý zůstává popis indikátorů, zvolených pro komparaci, a zdrojů dat. V každém makroregionu jsou například vymezeny „jádrové oblasti“ a rozlišeny do tří významových kategorií. Není ale vysvětleno, podle jakých kritérií byla tato hierarchizace provedena, ani jak byla jádrová oblast definována (musí mít nějakou minimální velikost nebo objem produkce nebo intenzity kontaktů?). Podobně jsou rozlišeny tři řády „sídel podle významu“, ale nevíme, jak byl význam definován. Vídeň nebo Amsterdam

mají v *Makroregionech* větší význam než Brusel nebo Istanbul; Ústí nad Labem a Palermo jsou významnější než Tirana nebo Birmingham (atd.). Z hlediska jistých kritérií to tak může být, ale pokud tato kritéria nejsou představena, je to jen tvrzení, které nelze problematizovat ani ověřit. Totéž platí o hierarchii míst podle „hospodářského významu“: proč má Washington větší hospodářský význam než Los Angeles? V čem se vlastně liší „význam“ místa od „hospodářského významu“? Ve výsledku je přitom výběr měst zobrazených v mapách a jejich hierarchizace „vcelku správná“ a užitečná, ale pokud nejsou uvedena kritéria výběru, lze to posoudit jen pocitově.

Silnou stránkou knihy je systematičnost a jednotná struktura, s jakou přistupuje k popisu i vizuální reprezentaci jednotlivých regionů, jejich částí i vybraných států. Obzvlášť je třeba vyzdvihnout vizualizaci dat, a to jak z hlediska objemu, tak kvality zpracování. Charakteristika každého makroregionu obsahuje tři jednotně zpracované mapy (krajinný pokryv, významová hierarchizace měst a hospodářské oblasti), tři jednotně zpracované diagramy (využití země, klimagramy vybraných míst a vývoj počtu obyvatel a střední délky života) a kromě toho řadu dalších map a diagramů, zobrazujících jevy typické pro region nebo v nichž region vyniká v globálním srovnání.

Část kritických poznámek, které jsem uvedl v předchozích odstavcích, se vztahuje obecněji k literárnímu žánru regionálních monografií světa, ke kterému *Makroregiony* patří. V evropských knihkupectvích dnes takové monografie prakticky nenajdeme. Jsou pro to dobré důvody. Interpretovat svět tak, aby byly jeho regiony nejen porovnány z hlediska vybraných indikátorů, ale současně i vysvětlen různý význam, které tyto indikátory v jednotlivých regionech nabývají, a doplnit vysvětlení nekvantifikovatelných jevů, tj. zasadit interpretaci do kontextu, je v globálním měřítku prakticky nemožné. Proto v knihkupectvích chybí poličky se štítkem regionální geografie světa a na jejich místě jsou celá oddělení pro čínská studia, africká studia, postsovětská studia atd. Publikace v nich nabízejí to, o co se kdysi snažili tvůrci moderní tradice regionální geografie: klíč k porozumění životu v daném regionu. Jejich jádro tvoří historie, politika, společenský vývoj, někdy úvod do jazyka atd. Součástí bývá zpravidla kapitola o geografii regionu, která zpravidla nepatří k těm nejlepším. Zde se nabízí prostor pro uplatnění regionální geografie.

Makroregiony naproti tomu reprezentují tradiční žánr. V rámci tohoto zanikajícího žánru představují velmi kvalitní a reprezentativní publikaci. V předchozím textu jsem zmínil několik aspektů, které omezují její vypovídací schopnost; přesto zůstává dost tradičních informací, které jsou relevantní i v současném světě a které kniha reprezentuje velmi dobře. Jsem rád, že ji mám ve své knihovně.

Literatura:

- ANDĚL, J. a kol. (2010): *Makroregiony světa*. Česká geografická společnost, Praha.
DUNCAN, J., LEY, D. (ed.) (1993): *Place, Culture, Representation*. Routledge, Abingdon.

GREGORY, D. (1994): *Geographical imaginations*. Blackwell, Oxford.

HAMPL, M. (2009): Globální systém: stav, současné tendence a možné perspektivy distribuce mocenského potenciálu. *Geografie*, 114(1): 1–20.

Petr Daněk, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita,
e-mail: danek@sci.muni.cz

Matúšová, J. – Švehlová, I.: Historie názvoslovných komisí. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 2018, 70 s. ISBN 978-80-88197-06-5.

Stoleté výročí neslavila jen naše republika, ale i četné s ní spojené instituce. A také celé obory, které mají se samostatným státem co do činění – a to včetně tak specifických, jako je tvorba geografického názvosloví. Tak roku 1919 u nás vznikla i první československá názvoslovná komise, původně při tehdejší Vojenském zeměpisném ústavu (VZÚ).

Vývoj kodifikace názvosloví a jejích garantujících orgánů nebyl nijak jednoduchý, ba naopak: instituce, které ho měly na starosti, se během dekád různě měnily a přesouvaly z úřadu na úřad. Rekonstrukce těchto změn je dnes už značně komplikovaná: o to víc přijde vhod publikace, kterou pod názvem *Historie názvoslovných komisí* zpracovaly geografa Irena Švehlová a jazykovědkyně Jana Matúšová.

Útlá, ale obsahově bohatá příručka se skládá ze dvou hlavních částí. První je popis historie toho, čemu dnes říkáme názvoslovná komise, jakkoli tato instituce prošla během sta let poměrně komplikovaným (ale v práci objasněným) vývojem. Pokud jsem text přečetl, chyby jsem v něm nenašel, občas by šlo lehce upřesnit – např. Jiří Čermák byl šéfem VZÚ už o rok dříve, od 1937 – ale to jsou víceméně malichernosti. Text doplňuje několik vzpomínek někdejších i současných členů komise, obvykle s informacemi, které už jinde není možno získat. Druhou částí je pak jakýsi biografický slovník názvoslovné komise s detailními údaji o jednotlivých osobnostech a jejich působení. Autorky shromáždily značné, až vyčerpávající množství dat, a jakkoli by se ještě občas dalo doplnit (třeba Jiří Král má heslo s přesným narozením a úmrtí v „mém“ biografickém slovníku české geografie), u řady biogramů jde o údaje jinde nepublikované a dohledané, a tím pádem velmi cenné. Klobouk dolů před vykonanou sysifovskou prací.

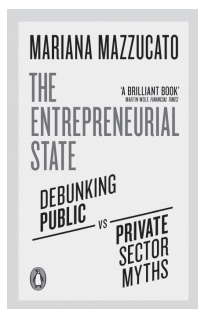
Publikaci doplňuje i slovníček základní onomastické terminologie a také početný obrazový materiál, jak portréty dotčených osobností, tak i ukázky z činnosti komise a materiály v jejím rámci vzniklé. Celkově lze publikaci o století názvoslovných komisí jen pochválit: mám-li něco vytknout, tak snad jen nízký náklad, ale naštěstí je kniha pro všechny zájemce k dispozici elektronicky (https://geoportal.cuzk.cz/Dokumenty/Historie_nazvoslovných_komisi_A.pdf)

na webových stránkách vydavatele, tedy Českého úřadu zeměměřického a katastrálního.

*Jiří Martínek, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha,
e-mail: martinek@hiu.cas.cz*

Mazzucato, M.: The Entrepreneurial State: Debunking Public vs Private Sector Myths. Penguin Books, Londýn 2018, 260 s. ISBN 978-0-141-98610-4.

Recenzovaná kniha přispívá do debaty o roli veřejného a privátního sektoru v tvorbě inovací a ekonomického růstu. Jak název napovídá, dokumentované role mohou na mnohé působit překvapivě. Kniha zaznamenala velký ohlas v zahraničí, což je patrné například z její třetí reedice (2013, 2015, 2018), ze získání prestižních ocenění (New Statesman 2014, Hans-Matthöfer-Preis 2015, Leontief Prize 2018) a z vlivu na politiku Evropské unie a Labouristů v Británii (Pradella 2016). V Česku však její širší reflexe dosud překvapivě chyběla.

Nejprve se pokusím nastínit teoretické ukotvení, aby nedošlo k chybné interpretaci knihy. V souladu s tradicí keynesiánské ekonomie se Mazzucato zaměřuje především na národní úroveň, kde by výdaje veřejného sektoru měly zajišťovat makroekonomickou stabilitu a ekonomický růst. Sám Keynes prohlásil, že role veřejného sektoru netkví v tom, aby se zabýval tím, co již vykonávají jednotlivci a firmy, a dělal to o něco lépe nebo hůře, ale aby se zabýval činnostmi, které v současnosti nedělá vůbec nikdo (s. 2). Tuto tezi Mazzucato aplikuje na průmyslovou a inovační politiku, čímž původní makroekonomický model obohacuje o porozumění, v kterých odvětvích ekonomiky existuje největší potenciál pro ekonomický růst a kterými aktéry je vytvářen (mikroekonomická úroveň).

V prostorové perspektivě byla pro-růstová agenda na globální úrovni již v první zprávě Římského klubu označena jako ohrožující environmentální udržitelnost (viz Meadows a kol. 1972) a v rámci literatury zabývající se lokálním a regionálním rozvojem v posledních dekadách je často asociována s neoliberální politikou. Obdobně Harvey (1989) na lokální úrovni ztotožnil režim podnikatelského města („entrepreneurial regime“) s přechodem národních ekonomik od fordismu (podporovaného výdaji keynesiánského státu „blahobytu“) k post-fordismu (doprovázeného privatizací a snižováním výdajů na veřejné služby). Užití titulního „entrepreneurial state“ je vůči této literatuře, jak naznačují cíle knihy, do jisté míry kontrastní: 1) vyvrátit mýty, které argumentačně podpirají neoliberální agendu; 2) ospravedlnit státní investice do vědy a výzkumu, které

mohou přispět k řešení celospolečenských problémů (např. stárnutí populace ve státech globálního severu a hlad ve státech globálního jihu); 3) formulovat politiku energetické tranzice ekonomiky na udržitelné zdroje. Odvětví „zelených“ technologií je právě jedna z oblastí, která představuje velký potenciál pro ekonomický růst a současně není pro privátní sektor dosud zajímavá, a tudíž v něm stát hraje nezastupitelnou roli (viz Keynes výše). Proto se kniha vznikem tohoto odvětví zabývá podrobněji.

V naplnění těchto cílů Mazzucato pomáhá detailní znalost historického vývoje technologií. První část empirické sekce (kapitoly 3, 4, 5) se zabývá technologickým vývojem v USA ve farmaceutickém a biotechnologickém průmyslu, nanotechnologiích a ICT. Role, které v technologickém vývoji hráli aktéři veřejného a privátního sektoru, lze dokumentovat následujícím příkladem. V USA bylo 75 % nových léků vyvinuto (1993–2004) ve státem financovaných laboratořích. Přestože výdaje soukromých farmaceutických firem na výzkum a vývoj vzrostly o 35 p. b. a rovněž vzrostl počet jimi registrovaných patentů, počet zcela nově vyvinutých léků vzrostl pouze o 6 p. b. (1970–2004). Lze tedy vyvodit, že stát hrál vůdčí roli ve vývoji a farmaceutické firmy se zaměřovaly zejména na malé změny složení léků již vyvinutých státem, přičemž produktivita farmaceutických firem v oblasti vývoje byla nízká. Tento závěr je vysvětlitelný pohledem na oblasti, do kterých srovnávaní aktéři investovali. Zatímco americká agentura lékařského výzkumu (National Institutes of Health) investovala do výzkumu v roce 2011 90 % ze svého 32 mld. USD rozpočtu, Pfizer (jedna z největších farmaceutických firem) v tom samém roce vyplatila 6,2 mld. USD v dividendách a za 9 mld. USD nakoupila vlastní akcie. Tyto výdaje byly dohromady ekvivalentní 90 % jejího čistého příjmu.

Pro dokumentaci vývoje ICT odvětví byla využita případová studie Applu, firmy, která patří k nejhodnotnější (nejenom) v USA a je považována za pionýra ICT revoluce. Apple byl založen v roce 1976, nicméně technologie, které využíval ve stejném roce Applem představený první osobní počítač, mají původ ve státem financovaném základním výzkumu křemíku, následném aplikovaném výzkumu polovodičů a testování prototypů mikročipů v 60. a 70. letech (blíže Hall, Castells 1994). Ve svých počátcích byla firma rovněž podpořena přímými státními investicemi (s. 100–101). Rapidní růst firmy přinesla až řada spotřební elektroniky (iOS) zahrnující iPod, iPhone a iPad. Tyto produkty taktéž využívají a integrují technologie vyvinuté státem, jako například HDD úložiště, dotykové obrazovky, internet, HTTP protokol, HTML jazyk, navigační systém GPS a osobní asistent s umělou inteligencí SIRI (s. 102–116). Stát Applu rovněž poskytl právní ochranu autorských práv, asistoval při vstupu na japonský trh v 80. letech, poskytoval daňové úlevy na výzkum a vývoj a zadával mu velké státní zakázky.

Zkušenosti z vývoje těchto odvětví, které stojí za ekonomickým růstem USA a technologické dominanci firem USA na světových trzích, jsou v druhé

sekcí empirické části uplatněny na nově vznikající odvětví „zelených“ technologií. Vzhledem k faktu, že jejich podpora v USA není dostatečně stálá a koordinovaná (jako ve výše uvedených odvětvích), Mazzucato hledá příklady dobré praxe také v dalších státech, například v Číně, Německu a Dánsku. Na rozdíl od předchozích odvětví, je spíše než o vzniku „zelených“ technologií vhodné mluvit o „energetické tranzici“ vzhledem k nutnosti překonat utopené náklady současné energetické a průmyslové infrastruktury založené na využívání fosilních paliv. Mazzucato doporučuje kombinaci nástrojů zaměřených na posílení poptávky (např. emisní limity, energetické certifikace budov atp.) a nabídky (úvěry firmám, dotace na výzkum vedoucí k zefektivnění a snížení ceny technologií atp.), přičemž důraz klade na oblast nabídky. Na příkladu Kalifornie bylo zdokumentováno, že přísnější environmentální zákony mohou působit jako katalyzátor rozvoje „zelených“ technologií (Porter 1991). Nicméně, jak ukázaly protesty tzv. „žlutých vest“ odstartované zvýšením daně z pohonných hmot zamýšleným jako podpora energetické tranzice (ČTK 2018), při vyvíjení nástrojů politiky je nutné brát ohled na to, jakým způsobem se opatření dotkne společenských skupin, které nejvíce utrpěly přechodem na post-fordismus (viz výše).

Z empirické části knihy je patrné, že radikální inovace jsou vytvářeny zejména ve státních výzkumných institucích, popřípadě jsou financovány ze státních prostředků, a nikoliv vizionářskými podnikateli. V kontextu energetické tranzice je nutné mít na paměti, že privátní firmy budou investovat do odvětví pouze poté, co nejriskantnější fázi výzkumu a vývoje zainvestuje stát a současně jasná dlouhodobá strategie (uplatňující nástroje nabídky i poptávky) dá privátnímu sektoru signál, že odvětví představuje velký potenciál růstu. Firmy totiž nejsou schopné a ochotné investovat do vznikajících odvětví, kde existuje vysoké riziko selhání (např. vznik slepé uličky technologického vývoje), a to zejména v tak kapitálově náročném odvětví jako „zelené“ technologie (srovnej s vývojem kapitálově méně náročného ICT průmyslu). Podobně omezenou roli rozeznává Mazzucato v případě rizikového kapitálu (s. 54–57). Ten je ochotný financovat často pouze fázi vývoje před komerčním testováním a snaží se co nejdříve aplikovat „exit strategii“ (např. iniciální veřejná nabídka akcií na burze nebo fúze). Stát na druhé straně financuje základní a aplikovaný výzkum, který je nejdražší, nejriskantnější a časově nejnáročnější. V případě, že by vývoj „zelených“ technologií byl ponechán na „neviditelné ruce trhu“, „energetická tranzice by byla odložena až na situaci, kdy by ceny fosilních paliv dosáhly ekonomiku zničujících výšin“ (s. 146).

I přes propagaci „volného“ trhu je patrné, že inovační systém, a ekonomika USA obecně, je, třebaže to v USA málokdo přizná, významným způsobem formována zásahy státu. Kromě globálně konkurenceschopných výrobků tak může USA úspěšně vyvážet také neoliberální ideologii (Jessop 2002). Mazzucato proto doporučuje, aby se vlády ostatních zemí inspirovali skutečnou inovační politikou USA, nikoliv jimi propagovanými mýty o roli soukromého a veřejného sektoru

v tvorbě inovací. Současně však rozpoznává limity tohoto inovačního systému. Firmy spolu s rizikovým kapitálem byly v 70. letech úspěšné v lobbování za snížení korporátních daní (a následně v jejich udržování na nízké hladině) a zároveň vyvinuly metody, jak se vyhnout placení i takto snížených daní (registrace dceřiných společností v daňových rájích a „daňové optimalizace“). Například Apple využívá danění v Irsku, Lucembursku a Britských panenských ostrovech. Obdobná schémata využívají také firmy jako Google, Microsoft a Amazon, které současně lobbují za „repatriaci“ takto vyvedených peněz. Za poslední dekádu bylo „repatriováno“ 79 mld. USD (s. 189). Obdobně dochází k extrakci hodnoty pomocí finančních trhů (viz chování Pfizer výše, podrobně s. 32–34). Vzhledem k tomu, že globální konkurenceschopnost všech jmenovaných firem staví na technologiích vyvinutých pomocí veřejných financí (tj. vybraných daní), je patrná neudržitelnost tohoto inovačního systému, který podkopává dlouhodobý inovací tažený ekonomický růst. Nad to většina vytvářených pracovních míst (výroba, kompletace, maloobchod), jak ukazuje opět příklad Applu, vykazuje nízké mzdy. Mazzucato proto tento inovační systém trefně nazývá „parazitickým“, neboť v rámci něho dochází k socializaci nákladů a rizik a privatizaci zisků. Konkrétní opatření, která by vedla k vytvoření „symbiotického“ inovačního systému a inkluzivního ekonomického růstu jsou prezentovány v kapitole 9 a v apendixu na příkladu Británie.

Závěry jsou popsány přesvědčivým způsobem a jsou dostatečně podpořeny daty z empirické části. Kniha se navíc snadno čte, neboť je napsaná srozumitelným, místy až „novinářským“ jazykem. Jistou slabinou knihy je zaměření na národní úroveň, přičemž mobilita firem v rámci globalizované světové ekonomiky není dostatečně reflektována. Problém by nastal zejména v případě, pokud bychom autorkou popisovaný inovační systém měli aplikovat na (semi)periferní státy bez silných domácích inovativních firem. Obdobná disproporce je přítomná ve schopnostech veřejného sektoru – zatímco vládní agentury v USA mají takové prostředky, že dokáží přitáhnout ty nejlepší vědce a manažery, v (semi)periferních státech je veřejný sektor poddimenzovaný, což se projevuje i na jeho schopnostech. Navíc lze podotknout, že stát se nestává „entrepreneurial“ ze své podstaty, ale proto, že existuje silný tlak ze strany občanské společnosti, sociálních a odborářských hnutí a nezávislé akademické sféry a médií na zodpovědné nakládání se zdroji. Tyto společenské instituce jsou často obecně v (semi)periferních státech slabší než ve státech jádra. Nicméně případ Číny, která je světovým lídrem ve vývoji a implementaci obnovitelných zdrojů energie (s. 131–133) – což se nevylučuje s faktem, že je současně jedním z největších znečišťovatelů – naznačuje, že investice do tohoto odvětví nemusí být hnané odpovědností ke společnosti a demokratickým institucím. Je tudíž možné, že v případě Číny se jedná o rozpoznání ekonomického potenciálu odvětví a faktu, že k energetické tranzici budou muset dříve nebo později dospět všechny státy, přičemž pouze pionýři této tranzice ponesou největší díl ekonomických zisků.

Literatura:

- ČTK (2018): ‚Detoxikační kúra pro Francii.‘ Prezident Macron hájí svojí ekologickou politiku před žlutými vestami. Česká tisková kancelář. https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/emmanuel-macron-zlute-vesty-francie-protesty-spotrebni-dan-ekologie-stavka_1811271410_gak (4. 8. 2019).
- HALL, P. G., CASTELLS, M. (1994): Technopoles of the world: the making of twenty-first-century industrial complexes. Routledge, New York.
- HARVEY, D. (1989): From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 71, 1, 3–17.
- JESSOP, B. (2002): Liberalism, neoliberalism, and urban governance: A state-theoretical perspective. *Antipode*, 34, 3, 452–472.
- MEADOWS, D. H., MEADOWS, D. H., RANDERS, J., BEHRENS III, W. W. (1972): The limits to growth: a report to the club of Rome. Universe Books, New York.
- PORTER, M. E. (1991): America’s green strategy. *Scientific American*, 68, 4, 96.
- PRADELLA, L. (2016): The Entrepreneurial State by Mariana Mazzucato: A critical engagement, *Competition & Change*, 21, 1, 61–69.

Vojtěch Bosák, Ostravská univerzita, e-mail: p16235@student.osu.cz